

HET GELUK VAN DE AARDE

DÜRER, RUBENS, GOYA: PAARDEN IN DE KUNST

DE ANTIEKE VOORLOPERS

Weinig dieren hebben de mens zo gefascineerd als het paard – en dat al sinds de oertijd. Ongeveer 17.000 jaar geleden verscheen het voor het eerst in rotsschilderingen. In de oudheid werd het een symbool van macht, rijkdom en sociale status – zichtbaar in reliëfs, sculpturen, munten en aardewerk.

Met de overgang van trekdier naar rijdier wordt zijn betekenisveld breder: heersers zoals keizer Marcus Aurelius tonen zich in de triomfwagen als zegevierende veldheren. Ook in de godenwereld trekt het paard machtige figuren voort: Herakles stijgt met een span ten hemel (omphalos-schaal), Hades voert Persephone naar de onderwereld (zwartfigurige lekythos) en de zeegod Poseidon (Neptunus) geldt als schepper van de paarden en vader van de gevleugelde Pegasus. Op een groot schilderij bestuurt Apollo een vierspan door de hemel, vergezeld van Aurora, die de dag aankondigt.

Zelfs Griekse namen als Philipp (van Grieks *phílos* 'vriend', *híppos* 'paard'), de „paardenvriend“, wijzen op de hoge waardering van dit dier in de oudheid. Het woord *Pferd* (paard) is overigens afkomstig uit het Latijn en werd in het Duits overgenomen. Het Middellatijnse woord *paraverēdus* bestaat uit *pará* „naast“ en *verēdus* „postpaard, koerierpaard“.

FABELACHTIGE WEZENS. TUSSEN MENS EN MYTHE

Tussen mythologie en fantasie wordt het paard de metgezel van Amazonen, Walkuren en Centauren en draagt het helden en heldinnen door sagen en verhalen – zoals Don Quichot op zijn merrie Rosinante of Elsa van Brabant uit het verhaal van *Lohengrin*.

Bijzonder indrukwekkend verbeeldt Max Klinger (1857–1920) de centauren – wezens half mens, half paard. In de oudheid golden ze vaak als wild, ongetemd en driftenvol, maar bij Klinger verschijnen ze als kwetsbare en opgejaagde figuren. Daarmee verleent de kunstenaar de mythe een nieuwe, diep menselijke dimensie. Zijn *Intermezzi* (twaalf etsen) tonen het in mythen

overgeleverde leven van de centauren en verdiepen Klingers centrale thema's: verlangen, dood en liefde. De reeks eert tevens componist Robert Schumann, wiens muzikale *Intermezzi* als inspiratie dienden.

Ook Franz von Stuck (1863–1928) grijpt terug op antieke beeldtradities: zijn *Speerwerpende Amazone* toont een krijgerin in een moment van hoogste spanning en geldt als een van zijn succesvolste werken.

LEGENDARISCH AKEN. EEN HOEFSLAG DIE GESCHIEDENIS SCHREEF

Wie had gedacht dat Aken zijn ontstaan aan een paard te danken heeft? Volgens de legende ging Karel de Grote (747/748–814), die als „reis-koning” zijn rijk te paard bestuurde, op jacht in het Akense land. Tijdens de achtervolging van een hert zakte zijn paard met de voorhoef in het moeras, waaruit dampen opstegen en een waterstraal opspoot.

De rest is geschiedenis: de heilzame bronnen brachten Karel ertoe hier een palts te bouwen en Aken tot politiek en cultureel centrum van zijn rijk te maken – en niet in de laatste plaats tot een kuuroord van betekenis.

De Düsseldorfer schilder Carl Clasen (1812–1886) legde dit beslissende moment vast in een schilderij en later in een lithografie met licht veranderde compositie.

Lang voordat Karels paard de hete bronnen ontdekte, zwierf hier al een wild paard rond – bewezen door 30.000 jaar oude botvondsten uit de jaren 1950, het oudste bekende bewijs van Aken's bewonersgeschiedenis.

DE APOCALYPTISCHE VIER

Voor de verschrikkingen van het goddelijke oordeel, zoals beschreven in de *Openbaring van Johannes*, creëerde Albrecht Dürer (1471–1528) een meesterlijke, veelvuldig gekopieerde voorstelling. Zijn vier ruiters verbeelden overwinning (boog en kroon), oorlog (zwaard), hongersnood (weegschaal) en de dood, gevolgd door een hels monster. Ze stormen over de mensheid heen en storten haar in het verderf.

Deze grootformatige houtsnede maakt deel uit van Dürers *Apocalyps* (1498) – het eerste kunstenaarsboek uit de geschiedenis. In de 20e eeuw kreeg het bijbelse thema een tijdshistorische interpretatie: de apocalyps werd een symbool voor de verwoesting en het lijden van de Eerste Wereldoorlog.

TUSSEN HEMEL EN AARDE: HEILIGEN TE PAARD

In de christelijke kunst staat het paard voor meer dan enkel vervoer – het symboliseert goddelijke kracht en waardigheid. Veel heiligen worden te paard afgebeeld: zij strijden, bekeren of handelen barmhartig en dienen als voorbeelden van moed, trouw en geloof. Zo rijdt Sint-Joris (St. Georg) de draak tegemoet en redt de koningsdochter – een beeld voor de overwinning van het goede op het kwade.

Ook Sint-Maarten deelt zijn mantel met een bedelaar en toont ontroerende naastenliefde. Dit motief inspireert tot op heden kunstenaars zoals Michael Triegel (*1968) en Tim Berresheim (*1975).

Albrecht Dürer (1471–1528) zette met zijn bijzonder dynamische *Sint-Joris en de draak* nieuwe maatstaven: hij bracht de idealen van de Italiaanse renaissance naar het noorden. Hij was een van de eerste kunstenaars sinds de oudheid die dieren als volwaardig onderwerp beschouwde en hun proporties studeerde. Nieuwe grafische technieken zoals houtsnede, kopergravure en ets droegen bij aan deze vernieuwing.

PAARDENKRACHT(EN). MOTOREN VAN HET DAGELIJKS LEVEN

Van de 17e tot het vroege 20e eeuw toonden kunstwerken hoe nauw paard, arbeid en sociale verandering met elkaar verweven waren. Als werkdier was het paard eeuwenlang de onmisbare motor van het dagelijks leven.

De Haarlemse schilder Philips Wouwerman (1619–1668) maakte van het paard zijn handelsmerk en geldt als een van de belangrijkste paardenschilders van zijn tijd. Kenmerkend is zijn voorkeur voor witte paarden, die door hun lichte kleur sterke contrasten in zijn schilderijen vormden.

Wouter Verschuur (1812–1874) zette deze traditie in de 19e eeuw voort. Zijn gedetailleerde staltaferelen tonen vertrouwen tussen mens en dier evenals momenten van rust na het werk.

De Akense kunstenaar Caspar von Reth (1850–1913) veranderde het perspectief grondig. Zijn *Trekpaard uit de lakenfabriek van Aloys Knops* markeert de overgang van traditionele arbeid naar de geïndustrialiseerde moderne tijd.

TE PAARD. RUITERSTANDBEELDEN ALS SYMBOLEN VAN MACHT

Met de herontdekking van de oudheid beleefde het ruitersstandbeeld in renaissance en barok een nieuwe bloei. Vooral in de 17e eeuw, een tijd van politieke omwentelingen, symboliseerde het kracht en soevereiniteit. Zo beeldde Wilhelm Camphausen (1818–1885) keurvorst Frederik Willem van Brandenburg te paard af om zijn militaire macht te benadrukken.

Peter Paul Rubens (1577–1640) liet zijn ruiter een *levade* uitvoeren – een dressuurfiguur die ridderlijke beheersing symboliseert. Dergelijke motieven werden in zijn atelier vaak herhaald en gevarieerd; de *Paardekop* van Gaspard de Crayer (ca. 1584–1669) behoorde waarschijnlijk tot een groter geheel.

In de 19e eeuw kregen ruitersstandbeelden opnieuw een prominente rol in de stedelijke ruimte. Anton Fernkorns (1813–1878) bronzen *Ruitersstandbeeld van keizer Frans I* en Paul Paeschkes' (1875–1943) grafische weergave van de Berlijnse Schlossplatz illustreren deze ervaring. Ook Albert Baur jr. (1867–1959) toont keizer Wilhelm II te paard en zet zo de traditie voort van macht en heerschappij – een beeldtaal waar ook hedendaagse autoritaire leiders graag op teruggrijpen.

VROUWEN MET HOUDING. EMANCIPATIE TE PAARD

Van koningin tot burgerdame: vrouwen te paard belichamen al eeuwenlang elegantie, moed en onafhankelijkheid. In de middeleeuwen reden zij in de dameszit, zijwaarts op het paard. De toenmalige zadels, 'sambue' genoemd, waren oncomfortabel en lieten weinig controle toe – maar golden als zedig. Bij Johann Wierix (1549–na 1615) zit een modieus geklede vrouw, kuis in het zadel, terwijl haar begeleider te voet blijft – een subtiele omkering van rollen.

Vanaf de 15e eeuw werd paardrijden onderdeel van hofcultuur en representatie. De valkenjacht was bijzonder geliefd en vrouwen namen er actief aan deel. Catharina de' Medici (1519–1589) introduceerde rond 1550 de schuine zit, die vrouwen meer controle gaf en veiliger maakte.

In de 19e eeuw werd paardrijden een society-evenement: in Wenen, Londen of Parijs toonden dames zich in luxueuze rijjurken. Keizerin Elisabeth van Oostenrijk (Sisi) (1837–1898) gold als de beste amazone van Europa – moedig, stijlvol, ambitieus. Ze nam deel aan gevaarlijke jachten in Engeland en liet zich, uit ijdelheid, in haar nauwsluitende ruiterkostuum naaien.

Zoals de mythische Amazonen overschreden deze vrouwen maatschappelijke

grenzen: ze verenigden stijl en kracht en maakten van het paard een symbool van vrouwelijke zelfbeschikking.

ALFRED MUNNINGS (1878–1959)

Mrs. Margaretta Park Frew te paard, 1924

Sir Alfred James Munnings was een Engelse schilder die beroemd werd om zijn paardafbeeldingen. Tijdens zijn leven was hij de duurste hedendaagse kunstenaar van Groot-Brittannië. In maart 1924, tijdens een verblijf aan de oostkust van de VS, kreeg hij de opdracht Mrs. Margaretta Park Frew op haar paard te portretteren. Omdat het in Pittsburgh nog winter was, konden de sessies niet buiten plaatsvinden. Munnings plaatste Mrs. Frew op een grote houten zaagbok en schilderde later het paard eronder – een creatieve oplossing.

IN HET HEETST VAN DE STRIJD

Het bezit van een krijgs- of *destrier* (van Latijn *dextrarius*, 'rechterhand') maakte van een krijger een ridder en symboliseerde adellijke status. Deze paarden waren niet enorm groot maar gespierd en wendbaar; hun kracht lag in temperament en training. Een goed slagpaard kon evenveel waard zijn als 4500 schapen. Ook het onderhoud was kostbaar – harnassen, voer, stalling, uitrusting – alleen welgestelden konden zich dat permitteren.

In de kunst weerspiegelt het paard deze krijgshaftige realiteit: Esaias van de Velde (1587–1630) behandelde als eerste Nederlandse schilder het thema van cavalerieslagen en ruitergevechten, geïnspireerd door de langdurige strijd van de Tachtigjarige Oorlog (1568–1648). Later werkte ook de Franse kunstenaar Carle Vernet (1758–1836), die Napoleon vergezelde, dit onderwerp verder uit.

HET BESTE PAARD VAN STAL: DE OPKOMST VAN DE PAARDENSPOORT

In de 19e eeuw beleefde de paardensport een sterke opbloei. Vanuit Groot-Brittannië – de bakermat van de *Sporting Art* – verspreidden jacht- en paardenrennen zich over Europa. Het paard werd een statussymbool van de elite.

Kunstenaars als Max Slevogt (1868–1932), Käthe Olshausen-Schönberger (1877–1955), Otto Dill (1889–1957) en Ludwig Hohlwein (1874–1949) legden

het maatschappelijk belang van de sport vast. Rijke eigenaren lieten hun paarden portretteren – zichtbare tekenen van rang en rijkdom. Met de moderne paardensport kwam ook aandacht voor het individuele dier: paarden kregen namen en persoonlijkheid. Gespecialiseerde schilders als Carl Steffeck (1818–1890) verewigden hen als statussymbolen.

AKEN ALS CENTRUM VAN DE PAARDENSPORT

Aken was de eerste Duitse stad die vanaf 1821 paardrennen organiseerde. Zelfs koning Frederik Willem III woonde het evenement bij. Andere renbanen ontstonden in Hamburg (1822), Berlijn (1830) en Keulen (1837). De toernooien groeiden uit tot sociale hoogtepunten – in Berlijn trokken ze 60.000 toeschouwers.

De familie Suermondt droeg niet alleen bij aan Akens kunstcollectie, maar ook aan zijn paardenwereld. Henry Suermondt fokte paarden en beheerde stallen bij Aken, Düren en in Werne, destijds het grootste stoeterijcomplex van Duitsland. Hij won het Duitse heren-kampioenschap in 1887 en 1888. Zijn halfbroer Otto Suermondt was nog succesvoller: hij reed meer dan 1200 wedstrijden en werd negenmaal nationaal kampioen.

DE OPMARS VAN DE FOTOGRAFIE: MUYBRIDGE EN DE VLIEGENDE GALOP

Tot het einde van de 18e eeuw beeldden schilders het galopperende paard af in de zogenoemde „vliegende galop“, met de benen uitgestrekt voor en achter. In 1872 ontdekte fysioloog Étienne-Jules Marey dat tijdens de galop alle vier de hoeven tegelijk los van de grond zijn – echter onder het lichaam verzameld. In 1878 wist Eadweard Muybridge (1830–1904) dit voor het eerst fotografisch vast te leggen, wat leidde tot een realistischer weergave van beweging in de kunst.

KRIJGSGEZELLEN: HELDEN EN SLACHTOFFERS

Oorlog is een van de oudste menselijke ervaringen – en het paard speelt daarin een bijzondere rol, als symbool van macht én als trouw slachtoffer. In de moderne kunst werd het een teken van oorlogstrauma. Francisco de Goya (1746–1828) brak met heroïsche voorstellingen en toonde de wreedheid van de Napoleontische oorlogen. Hij toonde paarden als

lijdende wezens.

In de 20e eeuw veranderden kunstenaars als Pablo Picasso (1881–1973) en Marino Marini (1901–1980) het paard in een symbool van wanhoop en machteloosheid. Picasso's *Guernica* (1937) maakte van het paard een gestalte van pijn. Marini liet het zien als ontmachtigde figuur, symbool voor het verlies van controle.

Ook de wreedheden van de Eerste Wereldoorlog (1914–1918), waarin meer dan acht miljoen paarden omkwamen, werden verwerkt door kunstenaars als Max Klinger (1857–1920) en Alfred Kubin (1877–1959) in apocalyptische beelden vol existentiële angst.

BESTE VRIENDEN: VRIJHEID EN VRIJE TIJD

Met de motorisering verloor het paard in de 20e eeuw zijn traditionele rol als werk-, oorlogs- en statussymbool. Het verdween uit het straatbeeld en werd deel van de privésfeer – de relatie veranderde van gebruik naar partnerschap. Dit toont Max Liebermanns (1847–1935) *Ruiter aan het strand*: mens en dier in harmonie, beweging en natuur vervangen dwang en discipline.

Ook bij Renée Sintenis (1888–1965) en Wolfgang Binding (*1937) staat het wezen van het dier centraal, terwijl Ewald Mataré (1887–1965) en Heide Dobberkau (1929–2021) het paard abstraheren.

Het paard is niet langer drager van macht of slachtoffer, maar een gelijkwaardige tegenpool – in lijn met het groeiende bewustzijn rond dierenwelzijn.

HET GELUK VAN DE AARDE. HET PAARD ALS SPIEGEL VAN DE SAMENLEVING

„Het geluk van de aarde ligt op de rug van het paard” – dit spreekwoord verwijst naar een eeuwenlange mens-dierrelatie die in de hedendaagse kunst kritisch wordt bevraagd. Paarden verschijnen niet langer als idyllische metgezellen, maar als spiegels van verantwoordelijkheid, commercialisering en ethiek.

Maximiliane Baumgartner (*1986) onderzoekt de band tussen traditie en commercie binnen de dressuursport. Marcel Walldorf (*1983) toont in *Pik Bube* een mens-paard-figuur die de spanning tussen controle en instinct verbeeldt. Berlinde De Bruyckere (*1964) benadrukt juist de kwetsbaarheid van het dier en breekt met zijn traditionele sterkte-symbool.

Volker Hermes (*1972) bekritiseert geïdealiseerde beeldtradities, zoals die van de Engelse paardenschilder George Stubbs, en spoort aan tot reflectie over schoonheid en macht. François Jacob (*1964) toont een vervreemd draaimolenpaard en tematiseert de ontworteling van de moderne mens. Deze kunstenaars presenteren het paard niet langer als idyllisch symbool, maar als spiegel van maatschappelijke waarden en misstanden – een uitnodiging om onze kijk op „het geluk van de aarde” en de relatie tussen mens, dier en samenleving opnieuw te overdenken.

* * *

Na de rondgang nodigt de creatieve ruimte op de 1e verdieping uit om de indrukken van de tentoonstelling te verdiepen. Hier kunt u zelf kunstzinnig aan de slag gaan en literatuur over het thema paard ontdekken.

JOUW PAARD IN HET MUSEUM

Aken is een echte paardenstad!

Dat blijkt ook uit vele Akense woonkamers: op onze oproep kregen we meer dan 100 inzendingen van inwoners met kunstwerken rond het paard. Een selectie is hier op de expositiewand en in vitrines te zien.

Hartelijke dank aan iedereen die hun schatten met ons heeft gedeeld en zo onze tentoonstelling heeft verrijkt!